

Zurab Vacheishvili (Tbilisi)

**ΜΥΣΤΙΚΕΣ ΠΛΕΥΡΕΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ
"Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΞΑΝΑΣΤΑΥΡΩΝΕΤΑΙ"**

Η βυζαντινή κουλτούρα αποτελεί μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά στην ιστορία της ανθρωπότητας. Η παράδοσή της συνεχίζεται μέσω του ορθόδοξου χριστιανικού πολιτισμού.

Κάθε καινούρια εποχή, πολιτιστικό ρεύμα ή ακόμα και συγκεκριμένοι λογοτέχνες έθεταν τη βυζαντινή πολιτιστική κληρονομιά υπό το δικό τους κοσμοθεωρητικό πρίσμα και, άλλοτε, εμπλουτίζοντας, ενώ, άλλοτε, λεηλατώντας την, την παρουσίαζαν μετασηματοποιημένη στο πλατύ κοινό.

Αυτό το άρθρο αποτελεί μια προσπάθεια να διακρίνουμε στα έργα του μεγάλου στοχαστή στοιχεία βυζαντινής παράδοσης που δίνουν μια εικόνα του χριστιανικού μοναχισμού. Θα μελετήσουμε μόνο ένα έργο του Ν. Καζαντζάκη, το έργο "Ο Χριστός ξανασταυρώνεται", όπου, κατά τη γνώμη μας, παρουσιάζονται οι αρχές της λεγομένης βυζαντινής παράδοσης.

Στους πρώτους τρεις αιώνες μετά την εξάπλωση του Χριστιανισμού, οι χριστιανοί καταδιώκονταν από τους παγανιστές. Σε αυτήν την περίοδο, η ομολογία του Χριστού σήμαινε αυτοθυσία. Ο διωγμός, τα βάσανα και ο θάνατος έπαιζαν το ρόλο της κάθαρσης. Στους πρώτους αιώνες, δεν υπήρχε ακόμα ο μοναχισμός, με τη λογική της ίδρυσης ξεχωριστής κοινωνίας από τους κοσμικούς. Αν και οι πρώτοι χριστιανοί δε γνώριζαν το μοναχισμό, ως ένα ιδανικό τρόπο ζωής που διεπόταν από ειδικό τυπικό κανονισμό, καταλάβαιναν πολύ βαθιά την ιδεολογική του σημασία. Στους πρώτους αιώνες, για έναν καλόγερο αρκούσε η παρθενία, η υπακοή και η φτώχεια.

Μετά την αναγνώριση της χριστιανικής θρησκείας ως επίσημης θρησκείας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, σταμάτησαν, βέβαια, οι διωγμοί των χριστιανών. Από εδώ και πέρα, η χριστιανική εκκλησία αρχίζει την ανάπτυξή της. Στην εκκλησία μπαίνουν διάφοροι λαοί. Αν στους πρώτους τρεις αιώνες

ο διωγμός έφερε την κάθαρση στους ανθρώπους που ασπάζονταν τη θρησκεία αυτή, τώρα δεν υπάρχουν τα μέσα για την κάθαρση. Η Εκκλησία αρχίζει την "οριζόντια" ανάπτυξη της. Έκτοτε χρειάστηκε η δημιουργία των νέων κανόνων, οι οποίοι θα ανέπτυσαν το χριστιανισμό και "καθέτως".

Στον τέταρτο αιώνα, υιοθετείται ένας νέος τρόπος ζωής, σύμφωνα με τον οποίο ο χριστιανός που θα αποφάσιζε να ασκητέψει, έπρεπε να απαρνηθεί το σπίτι και να ζήσει μόνος. Τις περισσότερες φορές, οι άνθρωποι έφευγαν στις ερήμους. Ο μοναχισμός τότε ανεβαίνει στο υψηλότερο επίπεδο της ανάπτυξής του. Τα κέντρα του είναι: η έρημος της Αιγύπτου, τα βουνά της Νητρίας, η Θηβαΐδα...

"Το μοναχισμό δύσκολα δέχονταν όχι μόνο οι αλλόθρησκοι, αλλά και οι χριστιανοί, οι οποίοι, με τον τρόπο της ζωής τους, είχαν απομακρυνθεί από την ασκητική ζωή. Ο κόσμος και ο μοναχισμός άρχιζαν να εξελίσσονται αντιθέτως και γι' αυτό ο κόσμος άρχισε να κατατρέχει το μοναχισμό, αναζητώντας την ευτυχία επί της γης. Ενώ ο μοναχισμός, δηλαδή, έστρεφε τους πιστούς προς την πνευματική εξάσκηση, ο κόσμος επιζητούσε τη χλιδή, την οποία ο μοναχισμός θεωρούσε εφήμερη. Ο κόσμος έψαχνε την επίγεια ομορφιά, ο μοναχισμός την έβλεπε ως ματαιότητα και έψαχνε την επουράνια ομορφιά, την οποία ο κόσμος δεν αναγνώριζε"¹.

Όπως προαναφέραμε, για πρώτη φορά ο μοναχισμός ως χωριστή κοινωνία δημιουργήθηκε τον τέταρτο αιώνα.

Είναι φανερό ότι η μόλις αναγνωρισμένη χριστιανική θρησκεία ακόμα δεν είχε τους δικούς της κανόνες για τη ζωή γενικά και, κυρίως, για το μοναχισμό. Αυτήν την περίοδο, διαμορφώνονταν όλοι οι κανόνες της χριστιανικής ζωής και, βέβαια, ο μοναχισμός δεν αποτελούσε εξαίρεση, γι' αυτό και τα πρώτα βήματα της ασκητικής ζωής δεν ακολουθούσαν τους ειδικούς κανόνες, λόγω του ότι ακόμα δεν υπήρχε η πείρα της προσωπικής μοναχικής ζωής.

Κατά την ορθόδοξη παράδοση, ο πρώτος μοναχός ήταν ο Παύλος της Θηβαΐδας, και ο πρώτος δημιουργός των κανόνων για την ασκητική ζωή ο Μέγας Αντώνιος. Όμως οι κανόνες του δεν αφορούσαν την κοινοβιακή ζωή, διότι το είδος αυτό της μοναχικής συμβίωσης δεν ήταν ακόμη διαδεδομένο. Από αυτήν την άποψη, οι πρώτοι ιδρυτές της κοινοβιακής μοναχικής ζωής ήταν ο Μέγας Παχούμιος και ο Μέγας Βασίλειος. Όπως βλέπουμε, οι κανόνες που θεσπίστηκαν στο Βυζάντιο για τη μοναχική ζωή, αν και ανάγκάζαν τους καλόγερους στην απομάκρυνση από τον κόσμο, δεν επέβαλλαν την απόλυτη απομόνωση.

¹ βλ. Архимандрит Рафаэль, Проповеди и лекции, Тбилиси 1994, 58-60.

Κατά τον Ισαάκ της Συρίας, χωρίς απομάκρυνση από τα κοσμικά, κανείς δεν μπορεί να πλησιάσει το Θεό. Όμως, η αποκοπή αυτή δεν είναι η μετοίκηση η σαρκική, αλλά η απομάκρυνση από τις κοσμικές πράξεις, το να μην ασχολείται ο νους μας με αυτόν τον κόσμο.² Άρα η απομάκρυνση από τον κόσμο δε σήμαινε πάντα την εγκατάλειψη της οικογένειας ή την απόλυτη απομόνωση.

Κατά τη γνώμη μας, ο Μανολιός είναι μιμητής του Χριστού, τον οποίο ταυτίζει με το Θεό. Αν και μοιάζουν σε πολλά σημεία ο ήρωας μας με το Χριστό, η κύρια πράξη τους, η αυτοθυσία, έχει διαφορετικούς στόχους. Ο Χριστός θυσιάζεται για την πνευματική σωτηρία του κόσμου. Ο Μανολιός, όμως, θυσιάζεται για να σώσει το μικρό κύκλο των μεταναστών συμπατριωτών του.

Μπορούμε να πούμε ότι ο Μανολιός, υποδυόμενος το ρόλο του Χριστού στο μυστήριο, φορεί τη μάσκα του Χριστού και γίνεται μιμητής του. Όμως, πίσω από τη μάσκα, μένει ένας θνητός άνθρωπος, στον οποίο αντιμάχονται η σάρκα και το πνεύμα, το καλό και το κακό. Ιδιαίτερα αυτή η πάλη τονίζεται στο μυθιστόρημα, όταν ο Μανολιός, πηγαίνοντας στην πόρνη Κατερίνα, με τη δικαιολογία να της κηρύξει το Χριστό και να την απομακρύνει από την πορνεία, έχει ως απώτερο στόχο το να κοιμηθεί μαζί της. Στην αρχή, η σάρκα κερδίζει, όμως, με τη βοήθεια του Θεού, νικητής ανακηρύσσεται το πνεύμα, διότι, όταν ο Μανολιός δεν μπορεί να αντισταθεί στη σάρκα, με αποτέλεσμα να κατευθυνθεί στο σπίτι της χήρας, έρχεται η αρρώστια από τη Θεία Πρόνοια να τον γλιτώσει από τον πειρασμό.

Ο Νίκος Καζαντζάκης γνωρίζει πολύ καλά τη διδασκαλία των Πατέρων, ότι, για τους καλόγερους, ο μεγαλύτερος κίνδυνος ροπής στην αμαρτία προέρχεται από τις γυναίκες.³ Η πορνεία είναι ο μεγαλύτερος πειρασμός για τους μοναχούς και, για τη σωτηρία από αυτόν τον πειρασμό, στο μοναχό χρειάζεται το θεϊκό θαύμα. Ο Νίκος Καζαντζάκης, στο "Αναφορά στον Γκρέκο", μιλώντας για την αρρώστια αυτή, λέει: "Ο ασκητής έφευγε από την έρημο Θηβαΐδα και έτρεχε να πάει στην πιο κοντινή πολιτεία, γιατί, ξαφνικά, ο δαίμονας της πορνείας τον καβαλίκευε κι έπρεπε να κοιμηθεί πάνω στη γη με την γυναίκα. Έτρεχε, έτρεχε, μα στην πόρτα της πολιτείας, την ώρα που ετοιμαζόταν να δρασκειλίσει το κατώφλι, έβλεπε με τρόμο το κορμί του να το σκεπάζει η λέπρα. Δεν ήταν λέπρα, ήταν η αρρώστια ετούτη. Πώς να παρουσιαστεί με τέτοιο φρικαλέο πρόσωπο σε γυναίκα; Ποια γυναίκα θα μπορούσε να τον αγγίξει; Έτρεχε, λοιπόν, πίσω στην σκήτη, στην έρημο, και

² Αρχ. Λαζαρέ, Για το σύγχρονο μοναχισμό, Βιθανία 1996, 6 (στα γεωργιανά).

³ Διδασκαλία των αγίων πατέρων, πατερικών, Τιφλίδα 1953, 9 (στα γεωργιανά).

δόξαζε το Θεό, που τον λύτρωσε από την αμαρτία"⁴. Να, τι ονομάζει ως "ασκητική αρρώστια" ο Ν. Καζαντζάκης.

Όπως προαναφέραμε, για τους πρώτους μοναχούς, τρία πράγματα ήταν απαραίτητα: η παρθενία, η υπακοή και η φτώχεια.

Ο Μανολιός αρνείται να παντρευτεί, επειδή θεωρεί ότι, με το γάμο, θα προδώσει το Χριστό. Οι επικρίσεις του Γιαννακού και η αποδοκιμασία του τον κάνουν να συμφωνήσει ότι, μετά τη Σταύρωση, θα ήταν αμαρτία να πάει κανείς να κοιμηθεί με τη γυναίκα του⁵. Και, με την πρώτη ευκαιρία, ειδοποιεί το Λενιό για την απόφασή του. Μπορούμε να πούμε ότι, με αυτήν την πράξη, ο Μανολιός διατηρεί την παρθενία του και, ταυτόχρονα, αρνείται και την περιουσία, την οποία θα του έδινε ο γέρο-Πατριαρχάς, στην περίπτωση αυτού του γάμου. Έτσι, ο ήρωάς μας παραμένει φτωχός. Όσον αφορά στην υπακοή, στο μυθιστόρημα, από την αρχή, τονίζεται ότι ο Μανολιός είναι υπάκουος νεαρός και γι' αυτό και επιλέγεται για το ρόλο του Χριστού, διαβάζει το Ευαγγέλιο και προσπαθεί, όσο το δυνατόν, να υπακούει στις εντολές του Χριστού. Εδώ παρουσιάζεται και μια άλλη απαραίτητη πράξη του μοναχισμού, η ανάγνωση της Αγίας Γραφής. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος συμβουλεύει τους ασκητές: "Το διάβασμα της Αγίας Γραφής είναι η μεγαλύτερη προσπάθεια κατά της αμαρτίας και η άγνοια των κειμένων αυτών είναι ο κατήφορος που οδηγεί στην Κόλαση"⁶: "Να διαβάσετε με μεγάλη προσοχή και να τα διδάσκετε και στους άλλους."⁷

Όπως βλέπουμε, οι ασκητές είναι απαραίτητο να διαβάζουν, να μαθαίνουν να υπακούουν στα διδάγματά της και να διδάσκουν και στους άλλους την Αγία Γραφή. Ακριβώς αυτό που κάνει ο Μανολιός. Όλα αυτά μας οδηγούν στο να θεωρούμε ότι ο ήρωας παρουσιάζεται στο έργο ως μοναχός, ακόλουθος της πρώτης χριστιανικής μοναχικής παράδοσης.

Ο Μανολιός δεν είναι ο μοναδικός ήρωας του μυθιστορήματος που, αναλαμβάνοντας ένα ρόλο στην αναπαράσταση της Μεγάλης Εβδομάδας, γίνεται μοναχός. Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για το Γιαννακό και το Μιχελή. Και ο Κωνσταντής θέλει να "καλογερέψει", μα δεν είναι δυνατό, γιατί έχει γυναίκα και παιδιά, και, παρά το γεγονός ότι η ζωή του μαζί τους δεν είναι καθόλου ευχάριστη και εύκολη και η οικογενειακή του κατάσταση είναι τραγική (όπως είναι γνωστό έχει πολύ άγρια γυναίκα, η οποία τον βασανίζει πολύ σκληρά), δεν τους εγκαταλείπει. Άλλωστε, κατά τον κανόνα

⁴ Καζαντζάκης Ν., Αναφορά στον Γκρέκο, Αθήνα 1997, 350.

⁵ βλ. Καζαντζάκης Ν., Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται, Αθήνα 1998, 78.

⁶ Κουμπανεισβίλι Ν., Ο Δρόμος της σωτηρίας, στο βιβλίο: Ημερολόγιο της Γεωργιανής Εκκλησίας 1992, Τιφλίδα 1992, 368 (στα γεωργιανά).

⁷ Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Χρυσό Πηγή, στο βιβλίο: Ημερολόγιο της Γεωργιανής Εκκλησίας 1990, Τιφλίδα 1990, 359 (στα γεωργιανά).

του δικαίου, ο άνθρωπος που θα παρατήρει την οικογένειά του, για να ασκητέψει, πρέπει να αφοριστεί από την Εκκλησία⁸.

Ακριβώς αυτό θέλει ο Ν. Καζαντζάκης να μας δείξει με το παράδειγμα του Κωνσταντή, θεωρώντας πως κάθε κοσμικός, όπως και ο ασκητής, μπορεί να σωθεί, ότι, όμως, βέβαια, το πλεονέκτημα έχουν οι ασκητές. Το βλέπουμε αυτό σε όλη τη διάρκεια του μυθιστορήματος, με την υπεροχή του Μανολιού, του Μιχελή και του Γιαννακού έναντι του Κωνσταντή. Αυτό το πλεονέκτημα το βλέπουμε και στα βιβλία της Καινής Διαθήκης, όπου διαβάζουμε:

"Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἔαν μείνωσιν ὡς ἐγώ, εἰ δὲ οὐκ ἔγκρατεύονται, γαμησάτωσαν, κρείττον γάρ ἐστιν γαμῆν ἢ πυροῦσθαι" (Κορ. Α' 7. 8-9)

Θεωρούμε, λοιπόν, ότι, όπως ο Μανολιός, έτσι και ο Γιαννακός και ο Μιχελής παρουσιάζονται στο μυθιστόρημα ως ασκητές της πρώτης χριστιανικής μοναχικής παράδοσης.

Ο Γιαννακός είναι ένας άγαμος πραγματευτής. Η μοναδική του περιουσία είναι το αγαπημένο του γαϊδούρι, το οποίο είναι και η μοναδική πηγή του εισοδήματός του. Ο Γιαννακός αυτό το γαϊδούρι το χαρίζει στους πρόσφυγες. Έτσι, χάνει το μοναδικό πόρο ζωής και γίνεται φτωχός. Όσον αφορά στην υπακοή, η κατάσταση του Γιαννακού είναι παρόμοια με αυτήν του Μανολιού. Όπως βλέπουμε, ο Γιαννακός διατηρεί τόσο την παρθενία όσο και τη φτώχεια και την υπακοή, άρα λειτουργεί ως μοναχός, ασκητής, κατά κάποιον τρόπο.

Αν για το μοναχισμό του Μανολιού και του Γιαννακού υπάρχουν μόνο νύξεις, στην περίπτωση του Μιχελή, γίνεται άμεσος λόγος για τον ασκητισμό του. Πηγαίνει στο κορφοβούνι, όπου θρονιάζεται στο κελί ενός παλιού ασκητή και λέει: "Δεν θέλω πια να βλέπω ανθρώπους, μήτε καλούς μήτε κακούς, κανένα, θ' ασκητέψω"⁹.

Όπως είναι γνωστό, ο Μιχελής έχει μοιράσει όλη την περιουσία του στους φτωχούς. Στη σπηλιά παίρνει μαζί του το Ευαγγέλιο και τις πλεξούδες της πεθαμένης αρραβωνιαστικιάς του, της Μαριωρής, οι οποίες, κατά τη γνώμη μας, αποτελούν διττό σύμβολο, του έρωτα και του θανάτου.

Ο μοναχός, κατά τη χριστιανική παράδοση, "πρέπει να θυμάται πάντα δύο πράγματα: το Θεό και το θάνατο"¹⁰. Όπως είπαμε, οι πλεξούδες λειτουργούν ως σύμβολο του θανάτου, γιατί ανήκουν στην πεθαμένη γυναίκα, αποτελούν, όμως, και σύμβολο του μοναδικού και πιστού του έρωτα. Η σχέση του Μιχελή με τη Μαριωρή μας θυμίζει τη σχέση του Αγίου Φραγκίσκου με την Κλάρα, στο μυθιστόρημα "Ο φτωχούλης του Θεού", όπου διαβάζουμε: "Και

⁸ Κανόνες Δικαίων, στο βιβλίο: Ημερολόγιο της Γεωργιανής Εκκλησίας 1987, Τιφλίδα 1987.

⁹ Καζαντζάκης Ν., Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται, Αθήνα 1998, 452.

¹⁰ Διδασκαλία των αγίων πατέρων, πατερικών, Τιφλίδα 1953, 23 (στα γεωργιανά).

τον έρωτά σου για την Κλάρα, την κόρη του άρχοντα Φαβορίνου Σκίθη, εγώ μοναχά τον ξέρω, οι άνθρωποι θαρρούν, γιατί 'ναι φοβητσιάρηδες, πως αγαπούσες μοναχά την ψυχή της, μα εσύ πρωτότερα απ' όλα, αγάπησες το κορμί της, από κει κινήσες και πήρες απίδρομο, ύστερα από αγώνα και παγίδες του πειρασμού και βοήθεια του Θεού, έφτασες στην ψυχή της, και την αγάπησες την ψυχή αυτή, όμως χωρίς ν' απαρνηθείς το κορμί της και χωρίς ποτέ να το αγγίζεις. Κι όχι μονάχα δεν σου στάθηκε εμπόδιο ο έρωτας αυτός ο σαρκικός για την Κλάρα, παρά και σε βοήθησε πολύ να φτάσεις το Θεό, γιατί ο έρωτας αυτός σου ξεσκέπαζε το μεγάλο μυστικό: με ποιον τρόπο, με ποιόν αγώνα γίνεται η σάρκα πνεύμα. Ποια 'ναι αγάπη, η ίδια, για την γυναίκα, για το γιο, για την μάνα, για την πατρίδα, για την ιδέα, για τον Θεό; και στο πιο χαμηλό σκαλοπάτι της αγάπης να νικήσεις, ανοίγεις το δρόμο που σε πάει στο Θεό"¹¹. Από το ανωτέρω χωρίο, μπορούμε να συναγάγουμε ότι οι πλεξούδες της Μαριορής συμβολίζουν το Θεό, λόγω του ότι ο Θεός είναι αγάπη, και αυτό πρέπει να το θυμάται ο ασκητής, κάθε στιγμή.

Όταν ο γέρο-Πατριάρχας ζητά από το γιο του να απομακρυνθεί από το Μανολιό, ο Μιχελής αρνείται να πραγματοποιήσει το αίτημα του πατέρα και λέει: "Δεν προτιμώ το Μανολιό, όχι, τι μπαίνει εδώ ο Μανολιός; Το Χριστό είναι που διαλέγω"¹². Άρα ο Πατριάρχας δε ζητά από το γιο του να αρνηθεί το φίλο του, αλλά του ζητά να αρνηθεί τις εντολές του Χριστού, τις οποίες δίδασκε σε αυτόν ο Μανολιός, κάτι που δε δέχεται ο Μιχελής και φεύγει από το σπίτι. Με συμβουλή του Μανολιού, δεν πηγαίνει ο ήρωας να μείνει μαζί με τους πρόσφυγες, κάτι που θα σήμαινε την παντελή διακοπή των σχέσεων με τον πατέρα του, αλλά πάει να ζήσει στην πατρική στάνη.

Θεωρούμε ότι, με αυτό το επεισόδιο, ο Ν. Καζαντζάκης, ακόμα μια φορά, παρουσιάζει τη βυζαντινή παράδοση, την οποία βλέπουμε στα συναξάρια. Όπως είναι γνωστό, κατά τα συναξάρια, αν στον άγιο οι γονείς απαγορεύουν να υπακούει στις εντολές του Χριστού, αυτός εγκαταλείπει τους γονείς και φεύγει από το σπίτι, λ. χ. η Αγία Βαρβάρα¹³. Αν, πάλι, οι γονείς δεν ήθελαν να καλογερέσουν τα παιδιά τους, τότε οι άγιοι υπάκουαν στους γονείς και καλογέρευαν μόνο μετά το θάνατό τους, λ. χ. ο Άγ. Ιωάννης ο Χρυσόστομος¹⁴.

Λόγω αυτού, ο Μιχελής μόνο μετά το θάνατο του πατέρα φεύγει και από την πατρική στάνη. Μετακομίζει στο Μανολιό και όλη την κληρονομιά του τη μοιράζει στους πρόσφυγες. Με άλλα λόγια, καλογερεύει.

¹¹ Καζαντζάκης Ν., Ο φτωχούλης του Θεού, Αθήνα 1998, 19.

¹² Καζαντζάκης Ν., Ο Χριστός Ξανασταυρώνεται, Αθήνα 1998, 290.

¹³ Μηναία, τ. 3, Τιφλίδα 1983, 637-641 (στα γεωργιανά).

¹⁴ Краткий очерк жизни св. Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского, Кострома 1907, 3-5.

Συνοψίζοντας, αποφαινόμεσθε ότι ο Νίκος Καζαντζάκης, στο μυθιστόρημα "Ο Χριστός ξανασταυρώνεται", παρουσιάζει την ασκητική παράδοση, στη βάση των αρχών της πρώτης βυζαντινής παράδοσης, όπου τα κύρια στοιχεία, τα βασικά γι' αυτόν τον τρόπο ζωής, ήταν η παρθενία, η φτώχεια και η υπακοή.